

ЦІНІСНИЙ ЗМІСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ БЛАГ VALUE CONTENT OF PERSONAL NON-PROPERTY GOODS

Мікуліна М.М., д.ю.н., доцент,
директор навчально-наукового інституту
Національна академія Служби безпеки України

Стаття присвячена сутності особистих немайнових благ як багатовимірному явищу, витокom якого є природні права фізичної особи; осмислено їх аксіологічний зміст; окреслено особливості європейської доктрини особистих немайнових прав, яка покладена в основу європейських стандартів прав людини; правові цінності, на яких ґрунтується законодавство України. Завдяки застосуванню історичного, антропоцентричного, формально-юридичного і діалектичного методів окреслено ціннісний зміст особистих немайнових благ, визначено вплив внутрішнього ціннісного усвідомлення людини на можливість здійснення особистих немайнових прав та захисту порушених прав. Теоретично обґрунтовано основні відмінності між нематеріальним благом та особистим немайновим правом. Досліджено та виокремлено те, що нематеріальні блага покликані задовольняти потреби та інтереси особи, та є об'єктивними за змістом. Наголошено на тому, що поняття «благо» застосовується як загальна характеристика об'єктів цивільного права; певні нематеріальні блага уможливають фізичне існування людини, інші – забезпечують існування особи у суспільстві; у свідомості людини – це певна існуюча реальність. Особливу увагу приділено гуманістичному спрямуванню України щодо упровадження загальноєвропейських стандартів прав людини в приватній сфері, визнання особливого місця особистих немайнових благ фізичної особи у великому переліку соціальних цінностей. Постановка проблеми. Правові знання про правові явища постійно перебувають у стані позитивного та змістовного накопичення й переосмислення, що сприяє окресленню багатогранності права. Одним із особливих правових понять є «особисті немайнові права» людини, які можливо пізнати через ціннісно-смыслову сферу особистості. Істинна та повна реалізація таких прав, об'єктом яких є немайнові блага, можлива за забезпечення, культивування суспільством ціннісних та глибинних моральних орієнтирів. Пропонуємо звернути увагу та осмислити особисті немайнові блага людини у контексті існування цього правового явища, витокom якого є природні права фізичної особи.

Ключові слова: особисті немайнові блага, природні права фізичної особи, європейські стандарти прав людини, забезпечення природних прав.

The article is devoted to the essence of personal non-property goods as a multidimensional phenomenon, the origin of which is the natural rights of an individual; their axiological meaning is understood; the peculiarities of the European doctrine of personal non-property rights, which is the basis of European human rights standards, are outlined; legal values on which the legislation of Ukraine is based. Thanks to the application of historical, anthropocentric, formal-legal and dialectical methods, the value content of personal non-property goods is outlined, the influence of a person's internal value awareness on the possibility of exercising personal non-property rights and protecting violated rights is determined. The main differences between intangible goods and personal non-property rights are theoretically substantiated. The fact has been researched and highlighted that intangible goods are designed to satisfy the needs and interests of a person and is objective in content. It is emphasized that the concept of "good" is used as a general characteristic of civil law objects; certain intangible goods enable the physical existence of a person, others ensure the existence of a person in society; in the human mind is a certain existing reality. Special attention refers to the humanistic orientation of Ukraine regarding the implementation of pan-European standards of human rights in the private sphere, recognition of the special place of personal non-property goods of an individual in the large list of social values. The problem. Legal knowledge about legal phenomena is constantly in a state of positive and meaningful accumulation and rethinking, which contributes to delineating the multifaceted nature of law. One of the special legal concepts is the "personal non-property rights" of a person, which can be known through the value-meaning sphere of the individual. The true and full realization of such rights, the object of which are non-property goods, is possible if the society provides and cultivates valuable and profound moral guidelines. We suggest paying attention to and considering the personal non-property goods of a person in the context of the existence of this legal phenomenon, the origin of which is the natural rights of an individual.

Key words: personal non-property goods, natural rights of an individual, European standards of human rights, ensuring natural rights.

Основною, базовою потребою людини є її безпека (в усіх сенсах особистого буття), дефіцит якої став найбільше відчутний в умовах війни. Небезпека, страх перед загрозами безпеці змушує людей шукати та сподіватися на такий захист у суспільстві. Першочерговим завданням держави на сьогодні є Перемога України у війні проти росії, а також збереження і подальший розвиток системи основних цінностей людини і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на багатогранність особистих немайнових благ, об'єктами яких є такі людські цінності, як життя, гідність, свобода, здоров'я тощо, та ураховуючи динамічний розвиток суспільних відносин, який сприяє постійному розширенню та зміні меж розуміння цього правового явища, дослідження їх проблематики була і надалі буде у фокусі уваги багатьох українських та іноземних дослідників. Зокрема, дослідженням цього правового феномену присвятили свої роботи Н.В. Коробцова, О.М. Єрмолова, В.І. Борисова, Л.В. Малюга, В.П. Палюк, Р.О. Стефанчук, Л.В. Федюк, С.О. Харитонов та інші.

Вітчизняні цивілісти особисті немайнові блага визнають як «невід'ємні від особи нематеріальні цінності, права на які визначають міру її можливої поведінки в особистій життєдіяльності, а також у соціальному бутті, мож-

ливість існування і здійснення котрих забезпечується шляхом встановлення у цивільному законодавстві їх невичерпного переліку та комплексу засобів для забезпечення захисту останніх на випадок порушення або невизнання» [1].

Обґрунтовано думку, що при застосуванні категорії «благо» мова йде безпосередньо про ставлення самої людини до певного матеріального чи нематеріального об'єкта, блага можуть бути майновими і немайновими. До того ж сукупність немайнових благ, за винятком здоров'я і безпечного довкілля, є нематеріальними благами. Вважається, що категорія «немайнові блага» ширше від категорії «нематеріальні блага», оскільки до немайнових належать блага, що забезпечують здоров'я і цілісність організму, а також безпечне довкілля» (Голубев К.І.). Також науковцями зазначалося, що нематеріальні блага з'являються у людини у момент народження, а цивільне право лише констатує наявність цих благ і визнає свободу індивіда визначати свою поведінку на власний розсуд (Красавчикова Л.О.).

Вдаючись до аналізування права на немайнові блага, втілення яких здійснюється особистістю, до нематеріальних благ зарахувалися такі, як право на ім'я, право на товарний знак, право на честь та гідність, право на

власне зображення, а також стверджувалося, що поняттям «немайнові блага» охоплюється поняття «немайнові права». Однак існує й інша, на наш погляд, прийнятніша думка, що за своєю природою вони (немайнові права) – блага другого рівня, які є змістом певних правовідносин, внаслідок чого вважаються врегульованими нормами права. Водночас благами першого рівня є власне нематеріальне благо, що нерозривно пов'язано із власне існуванням особистості та існує незалежно від його правової регламентації.

Підтримуємо думку, що «нині переважна більшість наших співвітчизників переконані, що найбільшою цінністю у світі є особистість кожної окремої людини (особи), тому приділяють колосальну увагу самовдосконаленню, духовному зростанню, а нематеріальне, немайнове, особисте стало важити для людини не менше, а інколи й набагато більше, ніж матеріальне» [2]. На наше переконання, зміна ціннісних орієнтацій на природні права людини, які є основою її життєдіяльності, стала своєрідним викликом не лише для влади, але й для суспільства, яке, на жаль, і в умовах сьогодення не до кінця усвідомлює обсягу, значення своїх немайнових прав, не використовує повною мірою наявних, навіть забезпечених державою правових інструментів їх захисту.

Ураховуючи ці та інші ціннісні надбання правової науки щодо особистих немайнових благ, *метою статті* є дослідження їх через осмислення аксіологічного змісту; окреслення особливостей європейської доктрини особистих немайнових прав, яка покладена в основу європейських стандартів прав людини; аналізування тих правових цінностей, на яких ґрунтується цивільне законодавство України.

Вклад основного матеріалу. До сучасного стану приватне право прийшло через формулювання цінностей природного права, яке шліфувалося веліннями прогресу у ліберальній парадигмі. І зараз право повною мірою розкриває свій потенціал як явище цивілізації і культури, як носій гуманістичних цінностей.

Натурфілософи започаткували природно-правову філософію; у цей історичний період розвивалося праворозуміння (у Платона – ідеальне право є прагненням до належного, природне і позитивне – тінню ідеального; у Арістотеля – визначення політичного характеру права, його розподіл на природне і умовне); правознавство стає самостійною наукою (договірні-правова концепція права, обов'язковість і рівність для усіх природного права, ідея правової рівності, розмежування природного і писаного права, поділ на приватне і публічне право).

Надалі грецька філософія справила великий вплив на формування римської філософії та юриспруденції, особливо через використання природно-правових концепцій Стародавньої Греції.

Давньоримська держава була рабовласницькою: устрій, спосіб виробництва, власність на засоби виробництва та раба. Розвиток продуктивних сил спричинив поглиблення станової диференціації, раб вважався річчю. Той, хто здатний носити право, бути носієм права, визнавався суб'єктом права, особою. Цю здатність вважають не природженою, а соціальним явищем, наслідком соціально-економічного розвитку суспільства. Суб'єктами права визнавалися тільки вільні люди, а обсяг їх прав визначався статусами: свободи, громадянства і сімейного стану.

У середньовіччі виникає більш розгалужена і деталізована структура права відповідно до прошарково-ієрархічного принципу будови та функціонування феодального ладу. Права людини визначалися його належністю до певної верстви та є різними за обсягом і змістом.

На різних стадіях історичного шляху до сучасних концепцій прав людини, зокрема, й особистих немайнових, йдеться про певний варіант часткової, обмеженої, приві-

лейованої людини. І останнім типом такої привілейованої людини... є громадянин (людина як член держави), а останньою формою прав привілейованої людини – права громадянина (у їх співвідношенні з правами людини).

Звернемось до генези особистих немайнових прав фізичної особи на теренах нашої держави. Україна географічно перебувала на роздоріжжі світів, тобто між «Заходом», яким традиційно вважали Західну (лагинську) Європу, розташовану на захід від Галицько-Волинського князівства, і «Сходом» (залежно від ситуації) – Візантією або Москвою. Переговори, укладення русько-візантійських договорів («Повість минулих літ»), активна внутрішня та зовнішня торгівля сприяли запозиченню норм більш розвиненої системи права, тобто відбувається рецепція римського та греко-римського права Київською Руссю. Прийняття християнства у його православному варіанті означало для України політичне і культурне зближення з Візантією, а також у подальшому конституювання своєї приналежності до Європейської цивілізації.

Увесь розвиток сучасного українського цивільного законодавства свідчить про генетичний зв'язок українського цивільного права з континентальним та виявляє тенденцію до зближення з романо-германським правом. Континентальній цивільно-правовій системі, яка реципіювала норми римського права, притаманний: розподіл права на публічне та приватне; провідну роль джерел права відіграють закони, верховенство яких є фундаментальним принципом правової системи загалом; діють кодекси як основи галузей права тощо.

Суть ідеї природного права полягає у тому, що поряд із правом, створеним людьми і вираженому у законах (позитивним правом), існує природне право як сукупність вимог, що виникли за об'єктивних умов життєдіяльності людини. Норми природного права покликані захищати права людей, що зумовлені особливостями її природи (право на життя, спілкування, особисту гідність тощо). Природному праву притаманна безумовна категоричність, непохитність, невідворотність ситуаціям, невідворотність спонтанного настання негативних наслідків за ігнорування природно-правових вимог.

З метою урегулювання норм і принципів природного права необхідно, щоб вони втілювалися у нормах позитивного права.

На сьогодні міжнародне нормативно-правове законодавство, що забезпечує особисті немайнові права фізичних осіб, представлено Загальною декларацією прав людини 1948 року, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 року, Міжнародною конвенцією про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року, Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Декларацією прав дитини 1959 року тощо.

Український законодавець формуючи, врегульовуючи правовідносини, об'єктом яких є особисті немайнові блага, урахував глибинність, нескінченність духовного світу людини, та залишив відкритим перелік особистих немайнових прав, які можуть належати їй, та закріпив немайнові права, притаманні усім або більшості індивідів: право на життя, свободу, здоров'я, приватність, честь, гідність, ім'я тощо. Відповідно до ч. 3 ст. 270 ЦК України перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України [3], ЦК України та іншим законом, не є вичерпним [4]. Отже, можемо констатувати те, що законодавець, керуючись природно-правовою концепцією праворозуміння, визнав, що окрім загальнознайомих немайнових прав існують або можуть існувати й інші немайнові права, які, хоч і не регламентовані законом, але також потребують законодавчого забезпечення.

Констатуємо таку пріоритетність Цивільний кодекс України, зокрема ч. 1 ст. 201 особистими немайновими благами фізичної особи визначає здоров'я, честь, гідність

і ділову репутацію; ім'я (найменування), авторство; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. Законодавець насамперед зважає на те, що особисті немайнові блага – це блага цілісні з особою (фізичною/юридичною) та неекономічні за змістом. Окрім названих особистих немайнових благ, до таких, що охороняються цивільним законодавством, ще відносять недоторканність особистого та сімейного життя, таємницю листування, телефонних розмов, вибір місця проживання, свободу пересування тощо.

Однак, необхідно зауважити, що розподіляти нематеріальні блага залежно від підґрунтя їх виникнення (блага, що належать особі від народження; блага, що належать за законом) можливо лише за умови розуміння «нематеріальних благ» у широкому значенні, яке охоплює безпосередньо нематеріальні блага і особисті немайнові права на них. Тільки за такого підходу можливо стверджувати, що нематеріальні блага належать особі від народження, а особисті немайнові права – за законом. Також слід взяти до уваги те, що нематеріальні блага з'являються у людини з моменту народження або набуваються згодом, й визнаються/не визнаються законом об'єктом охорони. Власне, на нашу думку, блага не можуть належати за законом, незалежно від подібного визнання.

Феномен блага виникає одночасно з розвитком суспільства, усвідомлення життя людини як сприйняття неусвідомленого, функції, що інтуїтивно задовольняється. Поступово цивілізаційний розвиток призводить до усвідомлення блага як витоку того єдиного загального підґрунтя, що актуалізується та має численні різновиди соціальних та особистісних інтересів, множинність соціокультурних орієнтирів людей, а також суттєво мінливий характер їх ментальності.

Звернемося до розуміння дефініції «блага». Благами вважають: а) все те, що здатне задовольнити певні потреби людини. Ураховуючи це, благами можна вважати явища, дії, речі, нематеріальні цінності. Однак, блага, як об'єкти відповідних суспільних відносин, можуть бути лише зовнішні для суб'єктів суспільних відносин предмети матеріального і нематеріального світу [5]; б) «своє благо» – це благо щодо якого уповноважений суб'єкт має усю повноту влади (матеріальні речі), «чуже благо» – благо щодо якого в уповноваженій особі є лише право вимоги, право на чужі дії (нематеріальні блага) [6].

Основна відмінність між нематеріальним благом та особистим немайновим правом криється у їх правовій природі. Згідно з Цивільним кодексом України нематеріальне благо є об'єктом цивільних правовідносин, а відповідно і суб'єктивних цивільних прав, що становлять зміст цих правовідносин. Будучи об'єктами відповідних суб'єктивних цивільних прав, нематеріальні блага покликані задовольнити потребу та інтереси особи. Однак, нематеріальні блага існують незалежно від того закріплено відповідне право на них чи ні, тобто вони об'єктивні за змістом; чи можливе використання нематеріальних благ за необхідності; чи ефективною є їхня охорона.

Отже, характеризуючи поняття «нематеріальне благо», виокремимо власне застосування поняття «благо»: по-перше, поняття «благо» застосовується як загальна характеристика об'єктів цивільного права, насамперед, речей; об'єкт правовідносин становлять існуючі матеріальні та ідеальні блага або процес їх створення; по-друге, термін «благо» у легальній дефініції відповідає сутності нематеріальних благ як цінностей, притаманних особистості; таке визначення зумовлене великим значенням цих благ для кожної людини, держави, суспільства загалом; без таких нематеріальних благ, як життя, здоров'я – неможливе фізичне існування людини, інші забезпечують існування людини у суспільстві (соціальне існування) – честь, гідність, репутація, особиста недоторканність, недотор-

канність приватного життя, особиста і сімейна таємниця; по-третє, у свідомості людини «благо» є певною реально існуючою субстанцією, тобто свідомість бачить та використовує благо, оскільки це об'єктивна реальність, яка дана людині у відчуттях.

І ще однією важливою ознакою особистих немайнових прав фізичної особи є задоволення її особистих потреб. Особисті потреби визначають структуру блага, індивідуалізують та конкретизують його для кожного окремого суб'єкта у кожних конкретних правовідносинах, тобто самі блага не регулюються правом, однак можуть регулюватися процеси задоволення певних особистих потреб. Такі потреби спричинені умовами існування суспільства та формують зміст певного блага, визначаючи можливості поведінки з благом як з певною соціальною цінністю. На основі особистих немайнових благ у фізичної особи формуються особисті немайнові інтереси, що виникають внаслідок необхідності задоволення потреб. Особисте немайнове благо підлягає правовому регулюванню тією мірою, якою можна регулювати порядок задоволення певних особистих потреб людини, що становлять зміст цього блага.

Прийнятним у цьому контексті є висновок, що забезпечення природних прав людини полягає як у можливості вчиняти певні дії, що регулюється загальним правовим регулюванням, так і у праві усунення будь-яких перешкод на шляху до їх здійснення за допомогою індивідуального регулювання. А ступінь гарантованості зазначеної правової проблеми у конкретній державі визначається рівнем розвитку механізмів і розробленістю засобів, заходів і процедур правового регулювання. Також межею правового регулювання природних прав людини вважається межа юридичного втручання у суспільні (життєві) відносини, зумовлені певними факторами об'єктивного і суб'єктивного характеру, що взаємопов'язані чинниками, від яких залежать межі цієї діяльності, можливості права змінювати, вдосконалювати або навіть формувати відносини, пов'язані із невід'ємними правами людини [7].

Достатньо прикро констатувати, що в українському суспільстві ще надто низький рівень усвідомлення кожною особою своєї унікальності, самоцінності, неповторності, а це унеможливує активні дії носія немайнового блага щодо їх охорони й, у випадку порушення іншими особами, – захисту.

Однак, слід наголосити, що навіть та незначна кількісна активність суспільства щодо захисту особистих немайнових прав, а також зростання їх порушень, держава спромоглася унормувати засади особистих немайнових правовідносин. Цим правовим кроком Україна підтвердила своє гуманістичне спрямування, упровадження загальноєвропейських стандартів прав людини в приватній сфері, визнання особливого місця особистих немайнових благ фізичної особи в нескінченному переліку соціальних цінностей.

На нашу думку, дуже важливим завданням держави є формування особистостей з ціннісним ставленням до себе, суспільства та держави загалом. Адже, ефективність застосування правових законодавчих норм, які регулюють особисті немайнові правовідносини, залежить і від рівня правосвідомості та правової культури усіх учасників правовідносин, і від – усвідомлення цінності особистих немайнових благ, які є їх об'єктом. Держава повинна зосередитися на цілком реальному забезпеченні гарантованих Конституцією України невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини.

Висновки. Визнання на рівні Конституції України людини як найвищої соціальної цінності, законодавче забезпечення широкого кола особистих немайнових прав, які можуть належати людині, визнання їх невичерпності є свідченням якісної зміни ціннісної орієнтації нашого суспільства на підставі сучасної європейської доктрини

особистих немайнових прав. Водночас повноцінно реалізувати належні особі особисті немайнові права вона може лише усвідомлюючи їх цінність, а цього можна досягти, маючи психоемоційне й інтелектуальне здоров'я, високий рівень правосвідомості.

Як і громадяни будь-якої держави, так і громадяни України, бажають жити за правилами та принципами цивілізованого суспільства – принципами поваги до людської гідності, відповідальності, захисту найбільш уразливих сфер

(свободи власності, неприпустимості втручання у межі особистого життя тощо). Це може бути втіленим завдяки плідній роботі законодавця та неухильного дотримання законодавчих норм усіма суб'єктами правових відносин.

Досліджена дефініція особистих немайнових благ та їх значення для кожного індивіда дає нам сподівання на подальше глибше усвідомлення суспільством і державою необхідності повного, всебічного їх забезпечення як елементів правової реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільне право України: підруч.: У 2 т. / В.І. Борисова та ін. / за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького]. Київ : Юрінком Інтер, 2004. Т. 1. 480 с.
2. Kokhanovska, O. Rozvytok doktryny nemainovykh vidnosyn v Ukraini [Development of the doctrine of non-property relations in Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1, 93-104. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-01-093> [in Ukrainian].
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
4. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Коробцова Н.В. Нематеріальні блага як об'єкт цивільного права *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. Вип. 5. Том 1., 2015. С. 119–122.
6. Сулейменов М.К. Нематеріальні блага у системі об'єктів цивільних прав. *Особисті немайнові права: проблеми теорії і практики застосування* : зб. статей та інших матеріалів / за ред. Р.О. Стефанчука. Київ : ЮрінкомІнтер, 2010. 1040 с., С. 131.
7. Пащенко М. Нормативне та індивідуальне правове регулювання природних прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 175–180.